

hun precieze lot. En het boeiende verslag van L. de Jong van zijn bezoek in 1952 aan de echtgenote van Seyss-Inquart in Salzburg.

Alles tezamen een hoogwaardige en boeiende start. Indien de redactie er in slaagt dit niveau te handhaven dan zal de serie jaarboeken een zeer eervolle plaats gaan innemen in de niet aflatende stroom publikaties over de tweede wereldoorlog.

J.C.H. Blom

L. van Roy, *Het taboe van de kollaboratie* (Kapellen: De Nederlandse Boekhandel/Pelckmans, 1987, 223 blz., f39,90, ISBN 90 289 1271 1).

Wie zijn wij, die het oorlogsgebeuren gelukkig nooit meemaakten, om vanuit onze knusse studeerkamer een oordeel te vellen over het fenomeen collaboratie? Voor een duidelijke en geobjectiveerde visie is de tijd overigens nog niet rijp. De informatie hieromtrent, die in stromen op ons afkomt, is veelal erg gekleurd, geschreven in een polemische sfeer. Ook het werk van Louis van Roy stemde ons wat huiverig, omdat het gedeeltelijk was bedoeld als een antwoord op de tv-uitzendingen 'De Nieuwe Orde' en 'De Collaboratie'. Het kwam er dus op aan om te proberen behoedzaam door de passionele franjes heen door te dringen tot de kern van het betoog: de auteur wilde een aantal vooroordelen opruimen waarmee de politieke collaboratie nog steeds is beladen; het waren niet allemaal verraders of verfoeilijke nazi's. In een warm geschreven pleidooi leidt Van Roy de lezer binnen in de waarden waarin zijn generatie heeft geloofd, die velen — ook in de collaboratie — hebben bezield. Via de complexiteit van het tijdsgebeuren zoekt hij naar begrip en rechtvaardiging voor hen die uiteindelijk de 'verliezers' werden. Op de ultieme vraag hoe zoveel goedmenende mensen zich op een groteske manier door nazi-Duitsland hebben laten misleiden krijgt de lezer echter geen bevredigend antwoord.

M. Nuyttens

J. Boas, *Boulevard des misères, het verhaal van doorgangskamp Westerbork* (Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1988, 204 blz., f34,50, ISBN 90 236 5695 4); S. en J. Citroen, *Duet pathétique, belevenissen van een joods gezin in oorlogstijd 1940-1945* (Utrecht: Veen, 1988, 260 blz., f34,90, ISBN 90 204 1849 1).

Wij weten veel over Westerbork, het voorbeeldig werkende *Judendurchgangslager* op de Drentse heide, gesticht in 1939 om joodse vluchtelingen uit Duitsland in onder te brengen.

Een heldere beschrijving werd door een van de 'bewoners' gegeven, de journalist Philip Mechanicus, wiens dagboek onder de naam *In depot* in 1964 verscheen. Er bestaat het dossier-Gemmeker, de Duitse commandant van Westerbork die in 1948-1949 terechtstond. En dan is er nog de zeventig minuten durende film over het kamp; een uniek document. In tegenstelling tot de Theresienstadt-film, waarin dat kamp als Potemkin-dorp wordt neergezet, laat de Westerbork-film ook het doel zien; de trein met goederenwagens die met joden gevuld wordt voor de reis *nach dem Osten*.

Jacob Boas gebruikt passende citaten uit het overgeleverde filmscript om de hoofdstukken uit zijn boek in te leiden en zijn opzet, het kampeven te beschrijven aan de hand van een achttal

hoofd- en bijrolspelers, is ook bijzonder filmisch. Het hoofdstuk over Kurt Schlesinger, de 'joodse SS-er' en rechterhand van de echte commandant Gemmeker, is het interessantst. Duitse joden, die soms al vanaf 1939 in Westerbork zaten, promoveerden in juli 1942, toen het kamp *Polizeiliches Durchgangslager* werd, tot *Alte Kampinsassen*. Deze groep nam alle touwtjes binnen het kamp in handen, gedeeltelijk ten nadele van de Joodse Raad, die zich weinig om de niet-Nederlandse joden had bekommerd. Zonder Schlesinger en zijn collega's was de deportatie ook gelukt, en ook zonder de Joodse Raad, maar niet zo vlekkeloos.

Naast dit relaas over collaboratie, corruptie, baantjesjagerij, over alles om maar niet met de volgende trein mee te hoeven, wordt ook de artistieke uitbarsting in Westerbork geschilderd. Duits-joods cabaret en variété-programma's bleken zeer geliefd bij de kampcommandant en ook boksen, voetballen en muziekkuitvoeringen werden niet vergeten in dit spookdorp, dat eind 1943 een van de grootste ziekenhuizen van Europa bezat. Door de ogen van Philip Mechanicus wordt het leven als gevangene beschreven, door die van Etty Hillesum de transporten en door die van Friedrich Weinreb de *Sperren*, vrijstellingen die tot uitstel maar niet tot afstel leidden.

Alles lijkt bekend, maar Boas geeft door herschikking en herindelings een bewogen beeld van dit vreedzame voorportaal van het abattoir.

Jacob Boas schrijft over een situatie die hij nauwelijks bewust heeft meegemaakt (hij werd eind 1943 in Westerbork geboren); het echtpaar Citroen, de auteurs van *Duet pathétique*, hebben de jodenvervolgung, onderduik en Auschwitz aan den lijve ondervonden.

Zoiets betekent niet dat zo'n boek automatisch beter is; in dit geval is juist het omgekeerde het geval. Het boek is ten dele om therapeutische redenen geschreven, niet het beste uitgangspunt, zeker als de uitgever weinig met de tekst lijkt te hebben gedaan. Sophie en Joop schrijven elk hun eigen verhaal; de eerste weet onder te duiken en de tweede belandt via Vught in Auschwitz. Hij vervult zijn dienstplicht bij de verbindingstroepen in Noord-Brabant en zijn relaas over de wanorde en onzekerheid aan Nederlandse kant tijdens de vijf-daagse oorlog wordt helaas ontsierd met de oude verhalen dat er zand in de munitiekisten zat en dat de Moerdijkbrug door verraad niet tijdig opgeblazen werd. Omdat hij bij Philips werkt ondervindt hij bescherming tegen directe deportatie omdat Philips zijn joodse werknemers in een aparte werkplaats mag onderbrengen en ze niet hoeft te ontslaan. Het verhaal over deze groep, later het Philips-commando genoemd, is het interessantst en laat goed zien dat de hechte (zelfbescherming van zo'n groep zelfs in het vernietigingskamp Auschwitz van waarde blijkt te zijn.

Zijn pogingen om de onderlinge verhoudingen binnen een kamp als Auschwitz weer te geven lijken wel eerlijk, maar bevatten ook veel storende elementen; de Polen komen er allemaal zeer slecht af en de Nederlanders worden in 'knappe koppen' en de rest verdeeld. Die laatste groep maakt dan volgens Citroen eigenlijk misbruik van hun lichaamskracht om te overleven. Sophie, een vrouw met zwakke zenuwen, raakt in het begin van de oorlog door een ongeluk een zoontje kwijt en moet haar andere zoontje aan vreemden meegeven als ze gaat onderduiken. Zij heeft het moeilijk gehad op de meeste onderduikadressen, maar schijnt zich soms niet bewust van de moeilijkheden in oorlogstijd. Zo krijgt ze twee verzetsstrijders zo ver om, als het zuiden al bevrijd is, met haar de Waal over te zwemmen om haar zoontje terug te vinden.

Ook zij tracht alles zo 'eerlijk' mogelijk te beschrijven, waarbij bijvoorbeeld seksuele problemen tijdens het onderduiken niet uit de weg worden gegaan, maar de vele herhalingen maken het de lezer niet gemakkelijk.

David Barnouw

R. C. de Bruin, e. a., *Illusies en incidenten. De Militaire Luchtvaart en de neutraliteitshandhaving tot 10 mei 1940* ([Den Haag]: [Ministerie van defensie, postbus 20703,2500 ES], s. a., 354 blz.).

Dit kloeke werk verscheen in 1988 ter gelegenheid van vijfenzeventig jaar militaire luchtvaart in Nederland en beoogt een witte vlek in de historiografie over de tweede wereldoorlog op te vullen, namelijk de lotgevallen van de Nederlandse luchtverdediging tijdens de mobilisatie van 1939-1940. De zes auteurs, die in het kader van de studiegroep lucht oorlog 1939-1945 ruim tien jaar aan deze uitgave hebben gewerkt, zijn in dat streven voortreffelijk geslaagd. Hun boek kan met recht een aanvulling worden genoemd op het tweedelige standaardwerk van F. J. Molenaar, *De luchtverdediging mei 1940*.

In een compacte inleiding worden de belangrijkste politieke en militaire ontwikkelingen in het interbellum geschetst, en dat toegespitst op de positie van het prille luchtwapen bij de belangrijkste spelers op het Europese machtspolitieke toneel. Wie wil weten hoe de *Luftwaffe* uitgroeide tot een tactisch wapen pur sang, kan zijn hart ophalen. In het tweede hoofdstuk, trefzeker en liefdevol 'Een prachtig wapentje' geheten, staan de lotgevallen van de Nederlandse militaire luchtvaart centraal. Ruim aandacht wordt onder meer geschonken aan de opbouw van de organisatie, de gebruikte vliegtuigen en vooral aan de eindjaren dertig ondernomen pogingen om dit wapen bij de tijd te brengen. Uitvoerig wordt ingegaan op de wervingsprogramma's, waarbij uiteraard de relatie tussen defensie en de Nederlandse vliegtuigindustrie niet ongemerkt voorbijgaat. Tenslotte ontbreekt ook de technische tak, het luchtvaartbedrijf, niet. Hoewel de auteur — het boek bevat achterin een verantwoording van de tekstbijdragen — de technische details niet schuwt en dat zeker niet waar het specificaties van vliegtuigen betreft, blijft zijn beschouwing ook voor de niet-gespecialiseerde lezer van belang. Zij biedt bijvoorbeeld een boeiende verklaring voor het merkwaardige verschijnsel van de onderuitputting van de defensie-begroting in de tweede helft van de jaren dertig. De anti-revolutionaire minister J. J. C. van Dijk krijgt in niet mis te verstane volzinnen de zwarte piet uitgereikt. Hij heeft, aldus de auteur, door een combinatie van misplaatste zuinigheid, grote besluiteloosheid en grote ontvankelijkheid voor de wensen van het nationale bedrijfsleven een bepaald frustrerende invloed op de militaire inspanningen uitgeoefend. Het derde hoofdstuk handelt over de schendingen van ons luchtruim door de *Luftwaffe*. Tijdens de mobilisatie heeft dit minimaal 160 keer plaatsgevonden, en dus vaker dan gemeld. Aan de meeste gevallen lag geen opzet ten grondslag, maar technische problemen al dan niet in combinatie met navigatiefouten. Terecht wordt opgemerkt dat de *Luftwaffe* aan de vooravond van de oorlog nog lang niet die geoliede machine was waar velen haar thans voor houden. Hier kan overigens aan worden toegevoegd dat zij, net als trouwens *Das Heer*, haar Poolse ervaringen bijzonder efficiënt verwerkte.

In een volgend hoofdstuk worden de Duitse luchtverkenningen en spionage-activiteiten in Nederland besproken. Het doel van de fotoverkenningsmissies — de Duitsers hadden op dit punt een technische voorsprong op de *RAF* — was tweeledig: allereerst het evalueren van het Nederlandse defensieve vermogen en daarnaast het voorbereiden van tactische luchtsteun. Naarmate de fatale aanvalsdatum dichterbij komt, wordt het signaleren of *RAF*-eenheden in de vesting Holland actief zijn steeds belangrijker. Ook tijdens de strijd in de meidagen is dit de grootste zorg van de Duitse bevelhebbers; niet de Nederlandse slagkracht in de lucht die zij — niet geheel ten onrechte — als 'quantité négligable' beschouwden.

In hoofdstuk vijf wordt ingegaan op de mysterieuze lichtsignalen die vanaf december 1939 van tijd tot tijd de krijgsmacht in rep en roer brachten. De auteur neigt ertoe deze niet volledig af te